

ESTERHÁZY PÉTER HARMÓNIAJA ÉS DISZHARMÓNIAJA (V.)

S A V A B A B I C

53.

Ha véleményt akarunk formálni erről a regényről, akkor azt is komolyan figyelembe kell vennünk, amit maga az író mond saját magáról és a módszéről, ami különben manapság szokásává vált az íróknak. A regényben több helyen is találunk ilyen részleteket, ám a legértékesebb talán a 354. bekezdés (az Első könyvből!), amely így szól:

„E könyv helyszínei, a csípők és vízések, eseményei és szereplői valóságosak, a valóság szerintiek, megfelelnek a valóságnak, például édesapám paripája tényleg megcsúszott az augusztusi vízmosás sarában. Édesapám fia semmit sem talált ki, és ha, megrögzött szokása szerint, a regényírás felé kanyarodván a képzeletére hagyatkozott – hogy például édesapámat a maga állata, paripája hordta a hátán, s ez a paripa: az ő természete, egyéni meghatározottsága, aki tehát édesapámat ismerni akarja, ne a ruha szabását nézze, ne eltanult mozdulataira figyeljen, hanem vegye szeme ügyére annak titkos paripáját –, azonnal úgy érezte (édesapám fia), az így írtakat ki kell hájítania. A nevek is valóságosak (édesapám). Minthogy a könyv írása közben erős viszolygással viseltetett minden kitaláció iránt, egyszerűen képtelennek bizonyult az eredeti nevek, amelyek elválaszthatatlannak tűntek valós viselőiktől, megváltoztatására. Lehetséges, lesz, ki nem fog örülni, hogy saját nevén, keresztnévén szerepel e lapokon. Édesapám fia erre nem tud mit mondani. Csupán azt írta, amit az emlékezete megőrzött. Így lesz olvasó, ki krónikaként forgatván a könyvet, ezernyi hiátust fedez majd föl. Noha a valóságból teremtette, mégis regényként kéne ezt olvasni, és se többet, se kevesebbet nem követelni tőle, mint amennyit egy regény tud adni (mindent). Ehhez jön még, hogy sok minden olyat is elhagyott, amire emlékezett, főként azokat, melyek őt szemé-

lyesen, direktben érintették. Nem nagyon akaródzott magáról beszélnie. Vagyis nem a maga, sokkal inkább édesapám családja történetét írta, ha nem is meg. Hozzá kell tennie, hogy már gyerekkorában gondolt erre, hogy ír egy könyvet, amely a körülötte élőkről mesél. Az előszót megmutatta édesapámnak, nagyon tetszett (édesapámnak). Ez csak részben az az elképzelt könyv, mert az emlékezet véges és bizonytalan, és azon könyvek, melyek a valóságból teremtettek, többnyire csupán sápadt visszfényt és töredékét adják: annak, amit láttunk és hallottunk.”

54.

A klasszikus regényírók szerették, hogy a gyermek szemszögéből, a gyermekkel együtt, aki még kissé csodálkozik, és nem találja fel magát az új és ismeretlen világban, vezessék be az olvasójukat a regénybe, és így, fokozatosan tárják fel előttük a világot. Esterházy egyáltalán nem klasszikus regényíró, sőt ellenkezőleg; de ő mindig a gyermek (a legidősebb fiú) távlatából szemléli a világot. A módszer azonban sokkal bonyolultabb, mert ez nem az a pillanat, amikor a gyermek figyel, hanem sokkal későbbi, amikor a gyermek már felnőtt, és egy felnőttnek a szókinccsével és gondolkodásmódjával próbálja meg elmondani azt, hogy mit láthatott és tudhatott a dolgokról, amelyek közé váratlanul bekerült. Egyidejű kettős perspektíva: gyermek is, nem is gyermek; a gyermek szemszöge és a felnőtt távlata. Ismét az összesűrités, Esterházy módszere, amely egységes egészzé teszi a regényt.

55.

A terjedelmes regényben a részletek gazdagságát találni, egész novellák fragmentumait, számos alakot, akár csupán vázlatosait, akiről soha nem tudni, mikor bukkannak elő újra, és mikor teljesedik ki a karakterük, akár határozottan befejezettel, és azután hány megrázó jelenetet, amelyek torkon ragadják az olvasót. Hát még mennyi lehet a kihagyott anyag, amit el kellett dobni, és nem került bele ebbe a könyvbe! Erről az ismeretlen eljárásról, amelynek még a nyomait sem látja az olvasó, erről ismerszik meg leginkább az igazi író.

56.

Egyszerre, szinte váratlanul, elővillan egy-egy szűk mondat-gondolat, mint ez: „Szerencsétlen az az ország, amelynek hősök kellene.” Vagy egy másik helyen, a gyermek szemszögéből, a kor jellemzése, méghozzá teljesen elválasztott, külön bekezdésben: „Gyerekkorunkban sokszor láttuk a felnőtteket sírni.”

57.

Történelmi regény, társadalmi regény, családregegy, saga? Személyes valóság naplójegyzetekkel? Korunk szubjektív rajza történelmi előjátékkal? A saját család tragikus sorsa?

Ez mind, és ugyanakkor ennél sokkal több. Az elavult meghatározásoknak itt elveszik a régi értékük, a regényt már nem lehet befogni a régi fogalmak hálójával, de vonzó definíciókkal sem.

A huszadik századi korszerű tapasztalatnak és klasszikus eljárásnak, amelyet már nem is látni, annyira elaprózott az értékegyesítése. Keresztelés, amely, mint mindig – termékeny.

58.

Ha elfogadjuk a leegyszerűsített felosztást, hogy kétféle író van, annak alapján, hogyan viszonyulnak az anyaghoz, és miként jutnak hozzá, akkor megjelölhetnénk olyanokat, akik átengedik magukat a féktelen képzeletnek, és olyanokat, akik ragaszkodnak a gondosan megválasztott anyaghoz. Tulajdonképpen kétfajta tehetségről van szó, nem lehet előre eldönteni, melyik az előnyösebb.

Az ilyen felosztás szerint Esterházy az írók második csoportjába kerülne. A felfedezett anyag érdeklő, és szüntelenül újabbat talál, halmozza, majd elveti, válogatja, és – alkot. Ami nem jelenti azt, hogy a képzelet nem jut kifejezésre, de csak a most már új értéket képviselő kiválogatott és összerakott anyag keretében.

Rögtön észrevehetjük, hogy Danilo Kiš is az íróknak ebből a fajtájából való, és egyáltalán nincs mit csodálkozni azon, hogy Esterházy megtalálta benne a magához hasonlót.

59.

Szinte odáig merészkedünk, hogy művészi alkotáshoz méltatlan közhelyet emlegetünk: ez a regény olyan gazdag és kimeríthetetlen, akár maga az élet. Megannyi szál, megkezdve, abbahagyva, folytatva, befejezve, egymást keresztelve . . . – az olvasó számára beláthatatlan és elfoglalhatatlan.

Az értékeknek a már említett rendkívül fontos, az író álláspontja tekintetében nagyon lényeges hierarchiája miatt, álljunk meg a regény még egy vonulatánál.

Az apa–fiú szilárd és állandó alapjára épülő regényben, valahol az eleje felé (54. bekezdés) a következő elmés megjegyzés: „*Mi a különbség édesapám*

és az Isten közt? A különbség jól látható: Isten mindenütt ott van, ezzel szemben édesapám is mindenütt ott van, csak itt nincs.” Az édesapám–fiú viszonyba hatásos (ugyan hamis) azonosságot, az édesapám–Isten hasonlóságot vegyíti. Természetesen a fiú szemszögéből, mint általában ebben a regényben. Ily módon megvan a hierarchikus értékrend, amelynek csúcsán az apa, vagyis az Isten áll.

Ha tovább követjük ezt a vonalat, bő forrásokra találunk a hatalmas és örök témáról – az Istenről való vitához. Csak néhányra mutatunk rá.

Találunk egy ellenlegendát, mégpedig két egymást követő és hatásosan felépített változatban (105., 106. sz.): a körülmények mindkét esetben azonosak, csak fordított a szereposztás, de akár Krisztus kéreget, és az apa zavarja el, akár az apa kéreget, és Krisztus utasítja el, mindig az apa lesz a kárhozott; az ember sorsa az Istennel szemben.

Később egy másik helyen újra foglalkozik az apa–Isten viszonylattal (131. sz.), s az állítás után, miszerint „Édesapámat jó barátság fűzte az Istenhez”, a következő nézetre jut: „*Mi egy Isten az Ember nélkül? Az abszolút unalom megmutatózó tisztá örület.*” Hogy a következő bekezdésben a következő általános megállapításra jusson, de az apa közvetítésével: „*Édesapám a XVIII. században a vallást, a XIX. században az Istent, a XX. században az embert ölte meg.*”

Idézzünk fel még egy vitát erre a témára vonatkozólag (340–342. sz.) attól a gondolattól, hogy: „*Édesapám újra meg újra megpróbált nem hinni Istenben, és ez felibe-harmadába sikerült is neki*”, addig az állításig, miszerint „*Nem bírt megegyezni édesapám az Úristennel, kemény kobakok mindketten . . .*” Kialakult az egész ív. Ellentmondás? Nem erről van szó.

Esterházy, az író teljes joggal mondhatja, hogy ő egy korszakról beszél, az emberekről és arról, hogy hívők-e, vagy nem hívők. Azonban mi mindebből látni akarjuk az író és a viszonyulását mindehhez. Nem csupán a lehetőségeket, amelyek által átcúsúzik, hanem az értékrendet is. Az vajon tényleg létezik-e?

Ha az Istenhez való viszonyulás a könyv végén, az utolsó oldalain megvalósul, tehát az akarathoz, az író alkotásának a közvetítésével – akkor azt el kell fogadnunk. Vajon ez a hierarchia egyik fő vonulata? Nem tudjuk, csupán feltételezhetjük.

Említettük azonban Esterházy viszonyulását Hamvas Bélához, ami azt jelenti, hogy jelenkorunk nem csak Magyarországon legjelentősebb gondolkodóihoz való viszonyulását, és láttuk, hogy írónk mennyire elhanyagolta, sőt felhagyott a vele való kapcsolattal, noha az korábban megvolt, és jelentősen,

termékenyítőleg hatott rá. Itt néhány hiátus mutatkozik, amelyeket könnyen pótolni lehetne a hierarchikus keretben. Az ember, a személyiség, a művész, akinek megvannak a kiépített keretei, nem játszhat a hierarchikus értékekkel, amelyek szentek és sérthetetlenek. Esterházy pedig tudja, mi a szakrális, úgy tűnik, jelentős mértékben kifejezi, ahogy tudja, a vallásosság mélységét. Ilyen tekintetben rendkívül közel kerülhet az örökséghez, de a korszerűséghez is, egyszerre lehet hagyománytisztelő és modern.

61.

A regényt lefordítottam. Hej, bárcsak akadna egy szakavatott valaki, aki elolvasná a fordítást, és összevetné az eredetivel, aki megértené a fordító gondjait, és kijavítaná a tévedéseit . . . Ilyen azonban nincs, mint ahogy kiadó sincs még.

KARTAG Nándor fordítása